

Porovnávacia literatúra a umelecký preklad

LADISLAV FRANEK

Ústav svetovej literatúry SAV

Úvodom treba pripomenúť, že porovnávacia literatúra sa zrodila v období romantizmu a v priebehu 19. storočia sa v západnej Európe postupne stala „vedeckou“ disciplínou. Na jej vznik pôsobilo silnejšie vedomie kozmopolitizmu, ako i osobitých národných čŕt typických pre esteticky zameranú tvorbu. V duchu tradície v tom čase jestvovali pokusy zaviesť potrebné normy súvisiace s pojmom genézy, so zámerom nadviazať na porovnávacie metódy v zoológii, biológii, anatómii, neskôr aj v embryológii a fyziológii. V kultúrnej sfére sa to odrazilo na zvýšenom počte podobných prác z histórie, mytológie a jazykovedy, a to v závislosti od pozitivistických téz aplikovaných systémovo v exaktne poňatých humanitných vedách. Vedecký charakter porovnávacej literatúry prevláda vo všeobecnosti aj v súčasnosti, i keď ho sprevádzajú vášnivé polemiky a pochybnosti (napríklad názor severoamerického vedca Reného Welleka o kríze tejto disciplíny). Ich cieľom je prehodnotiť platné epistemologické východiská hľadaním nových foriem analýzy a výskumu. Významnou zmenou, ktorou prešla porovnávacia metóda vo Francúzsku v priebehu novšieho vývoja, je nahradenie kauzálne chápanej historickosti deskripciou imaginárnych svetov, symbolickým prienikom do náboženskej antropológie na základe poznatkov zo psychoanalýzy, s dôrazom na špecifickosť literatúry vo vzťahu k iným umeniam, na ich prepojenie a podobne.¹

V takom zmysle treba porovnávaciu literatúru chápať ako komplexnú interdisciplinárnu oblasť poznania, ktorej zvláštne postavenie vyplýva jednak z úsilia o systémovosť, jednak z viac-menej očividnej nestálosti kritérií, terminologického aparátu alebo platných noriem. Je pochopiteľné, že podobná charakteristika je v túžbe po prekročení hraníc národnej literatúry podmienená širokým okruhom filozofických, spoločenských alebo kultúrno-politických otázok, ktoré určujú jednotlivé metódy alebo prístupy. Isté je, že pri zdôrazňovaní cieľov národnej literatúry a jej vnútornej determinovanosti sa oslabuje uplatnenie nadnárodných foriem výskumu. Výsledkom je izolacionizmus, prítomnosť neprekonateľných ideovo-spoločenských bariér. Jedným z prejavov krajnej nedôvery v hodnoverné skúmanie porovnávacej literatúry je napríklad výrok francúzskeho komparatistu Reného Étiembla *Comparaison n'est pas raison* (Comparatio nie je ratio), ktorý už názvom svojej knihy spochybňuje možnosť vytvorenia komparatistiky ako osobitnej disciplíny. Faktom ostáva, že ciele a metódy porovnávacieho výskumu sa v porovnaní so striktnejšími princípmi jazykovedných alebo

literárnoteoretických disciplín javia oveľa nejasnejšie alebo „otvorenejšie“. Nie náhodou sa preto v ostatnom čase začína presadzovať názor, že sledovanie medziliterárnych vzťahov a súvislostí, rešpektujúce súhru synchronie a diachronie pri hľadaní geneticko-typologických príbuzností a odlišností, by sa malo uskutočňovať skôr prostredníctvom medzijazykových a medzikultúrnych činiteľov. Na druhej strane nemožno poprieť, že práve literatúra poskytuje na tento účel mnohostranne rozmanitý materiál. Predovšetkým za predpokladu, že sa berie do úvahy jej polyfónnosť a polymorfnosť. Podľa Daniela-Henriho Pageauxa ide o typ poznania založeného na mnohorakosti metód (sledovanie recepcie, intertextových, štylistických, tematologických, imagologických a iných príznakov). Francúzsky komparatista navyše zdôrazňuje nutnosť načrtnúť akúsi deliacu čiaru (hranice) medzi dvoma kultúrami. Rozhodujúcu úlohu tu zohráva postavenie analytického subjektu, ktorý úsilím o objavenie Iného vstupuje s ním do dialógu, no aj do dialógu so sebou samým. Pri jednom pohybe, ktorým potvrdzuje rast poznania, tak môže pristúpiť k jeho rozčleneniu a sebazpoznaním postihnúť stret a rozdielnosť (*littérature générale et comparée*).² Zvnútornená povaha medzikultúrneho dialógu tak podľa Pageauxa vedie k jasnejšiemu postihnutiu ich osobitosti. To sa prirodzene nezaobíde bez aktívneho zapojenia subjektu, jeho individuálnych dispozícií vstupovať do tejto práce pod vplyvom nenahraditeľnej životnej skúsenosti.

Bolo by však mylné tvrdiť, že v tomto dialógu má výsadnú pozíciu individuum. Akákoľvek výmena totiž predpokladá spoločensko-kultúrne zhody, čo podmieňuje mieru recepcie inonárodných vplyvov alebo pôsobenia pod ustavičným tlakom domácej kultúry. Je zrejmé, že intelektuálne predpoklady jednotlivca v mnohých prípadoch podliehajú regulujúcej úlohe skupiny alebo kolektívu, do ktorého sa daný jednotlivec začleňuje. Akýkoľvek vplyv alebo akákoľvek recepcia predstavujú totiž osobitý druh integrácie a kultúrnej rozmanitosti, čo si vyžaduje analýzu dominantných modelov danej literatúry a spoločnosti. Dôsledkom toho sú časté prípady defigurácie alebo distorzie pôvodných prvkov, pretože sa v tom odzrkadľuje alebo potvrdzuje už vytvorená kultúrna identita. Sprievodným javom je teda konfrontácia podobných prejavov podľa citlivo zvoleného jednotiacieho alebo rozlišovacieho hľadiska. Bez tejto perspektívy by v podstate nebolo možné zistiť, do akej miery recepcia cudzích podnetov nachádza reálne vyjadrenie v prijímajúcom kontexte, alebo v čom sa zákonito prejavuje ich deformácia vzhľadom na prijímaný jav. V každom prípade máme do činenia s dynamicky premenlivým procesom vzájomného pôsobenia dvoch literatúr alebo kultúr. Je potom prirodzené, že úloha jednotlivca, ktorý sa usiluje prijímané podnety vstrebať a zároveň začleniť do domáceho literárno-kultúrneho povedomia, je bežne poznačená jeho závislosťou od vnútorne existujúcich obmedzení alebo zásahov. Ak si danú nevyhnutnosť chceme konkretizovať, dospejeme k záveru, že pri komparácii je potrebné zohľadňovať odlišné časopriestorové súradnice, realitu rozdielnych miest vzniku literatúr, vrátane ďalších faktorov, ako sú napríklad poetika literárnych smerov alebo prúdov, genologické hľadisko a podobne.

Niet pochyb o tom, že takáto práca, v ktorej sa zjavujú všeobecne zaužívané pojmy (napríklad klasicizmus, romantizmus, barok alebo symbolizmus), môže vyústiť do čírych kompilácií alebo zjednodušení. Napriek zdanlivo priširokému záberu, vychádzajúcemu z nadnárodne platného pojmoslovía, môže jednako prispieť k poznaniu

rozmanitosti a podobnosti literárneho vývinu. Relativizujúca platforma a kultúrna univerzálnosť sa tak stávajú vhodným prostriedkom na odhalenie nielen spoločných kultúrno-spoločenských príčin alebo následkov. Bez väčších výhrad možno predpokladať, že každá národná literatúra si pri tvorbe potrebného pojmoslovía v oblasti umeleckých škôl alebo hnutí vytvára svoje vlastné princípy alebo kritériá. Úlohou komparatistu je vysondovať, aké dôvody určujú ich fungovanie v danom kontexte, alebo v čom sa jednotlivé prístupy v danom historickom rámci približujú alebo odlišujú. V úsilí postihnúť vzťah medzi tvorcom a daným spoločenstvom porovnávacía literatúra využíva podobné metódy, aké sa vcelku používajú pri štúdiu mentalít. Do tejto práce pri tom vstupuje rad morálnych, filozofických, estetických alebo spoločenských aspektov. Najdôležitejšie je nájsť ich prepojenie v konkrétnom literárnom diele, ktoré môže navyše čerpať z ďalších prameňov (čítanie, cesty, literárne krúžky, manifesty, prekladová literatúra).

Všeobecný charakter literárnych smerov a prúdov však nevyklučuje dôležitú sprostredkovateľskú úlohu významných literárnych a mysliteľských osobností, ktoré sú cez vlastnú životnú skúsenosť schopné mnohostranne vyjadriť svoje postavenie na rozhraní viacerých kultúrnych svetov. Ako je známe, s podobnými tvorivými zjavmi sa stretávame dosť často v Latinskej Amerike. Predovšetkým ich konfrontácia s Európou nesporne prináša cenné poznatky o tom, ako literárny tvorca reagoval na cudzie impulzy, do akej miery ich vedel absorbovať, alebo ich aj odmietal, pretože odporovali kultúrnej povahe latinskoamerického kontinentu.

Z niektorých prác zaoberajúcich sa touto tematikou sú zaujímavé napríklad poznatky kubánskej vedkyne Carmen Suárezovej Leónovej, autorky knihy *José Martí a Victor Hugo na váhach moderny* (José Martí y Víctor Hugo en el fiel de las modernidades, 1997).³ Už v úvode uvádza významné pôsobenie francúzskeho spisovateľa na celú Hispánsku Ameriku. Ako tvrdí, prejavuje sa to počas celého 19. storočia, dokonca tento vplyv hlboko presahuje až do 20. storočia.⁴ Martího vo vzťahu k Hugovi Suárezová Leónová sleduje cez jeho sprostredkovateľskú úlohu medzi autochtónnosťou a univerzálnosťou s dôrazom na hispanoamerické hľadisko. Kubánsky mysliteľ podľa nej stelesňuje vzácneho kultúrneho sprostredkovateľa, pretože v zhode so svojou prakticky naplnenou stratégiou vedel hodnoverne objasniť alebo formulovať možnosti recepcie, no i vysloviť kritický nesúhlas s hugovskými podnetmi. Túto otázku sleduje cez rozličné hispanoamerické názory na kultúrne osobitosti kontinentu, cez básnickú prax J. Martího alebo jeho interpretáciu Hugovho textu, ktorý prekladá a komentuje.

Nezanedbateľnou zložkou výskumu je Martího novinárska činnosť, a to v spojitosti s hispanoamerickým spoločensko-kultúrnym kontextom a umeleckým diskurzom pevniny. Podobnosti medzi obidvoma tvorcami vidí v ideovo-estetickom prínose, ktorý sa vyznačuje nadnárodným presahom. Hugo v tom predstavuje moderného človeka, zástancu občana modernej republiky, strojcu mýtov, z ktorých sa doteraz živia hispanoamerické kozmogónie. Leónová pritom podčiarkuje Martího vradenosť do tejto tradície, o čom okrem iného svedčia veršové imitácie francúzskeho básnika. Pri analýze prekladov si všíma úsilie zachovať inakosť hugovského textu, vďaka čomu sa rozširuje výrazový register kastíľčiny o nové myšlienky a formy. Nemenej dôležité hľadisko tvoria teoretické úvahy J. Martího o povahe prekladateľskej práce, ktorú kubánska vedkyňa sleduje prostredníctvom korešpondencie, esejí, paratextov (prológov, poznámok).

Treba spomenúť, že komparatívny výskum u nej vychádza z najnovších novodobých výdobytkov v tejto oblasti. V zhode s Henrykom Markiewiczom pokladá umelecký preklad za určitý druh medziliterárneho kontaktu, ktorý možno skúmať ako prenos cudzieho diela do danej kultúry, alebo ako druh filiácie v tom zmysle, že tento preklad sa dá chápať ako nové literárne dielo, ktoré prekladateľ vytvára na základe prenesenia originálu do iného jazyka.⁵ Stojí za povšimnutie, že prostredníctvom jednej štúdie (*Náčrt teoretických východísk komparatívneho výskumu literatúry*⁶) je Leónová dobre oboznámená aj s teoretickými princípmi D. Ďurišina. Vyzdvihuje predovšetkým skutočnosť, že obidvaja literárni vedci, poľský i slovenský, dokázali nakoľko formulovať predmet a ciele komparatívneho výskumu. Ako poznamenáva na tomto mieste, korigovali tým eurocentristické pozitivistické tézy francúzskych komparatistov C. Pichoisa a A.-M. Rousseaua a zdôraznením úlohy prijímajúcej literatúry prispeli k objektívnejšej a produktívnejšej koncepcii porovnávacej literatúry.

V zhode s tým sa kubánsky pohľad utvrdzuje vedomím diferencovanosti a zároveň otvorenosti latinskoamerických kultúr, čo sa prejavuje najmä vo vzťahu k prísnej uzavretosti Španielska voči zvyšku Európy. V procese kolonizácie sa už od začiatku zosilňuje miešanie rás, a teda aj sklon akceptovať mnohoraký a rozrôznený pohľad na svet. Jedným zo zákonitých dôsledkov je podľa autorky vítaná možnosť skúmať úlohu prekladu v dejinách Latinskej Ameriky. Treba povedať, že tomuto aspektu je v knihe venovaná detailná pozornosť. Po cestách viacerými krajinami (napríklad Mexikom a Španielskom), keď bezprostredne spoznáva aj politicko-spoločenskú situáciu vo Francúzsku, kubánsky spisovateľ siahol po Hugovej próze *Moji synovia* (*Mes fils*).

V procese prekladania si vytvára vlastnú interpretačnú metódu. Je založená na neodmysliteľnom štúdiu a zároveň na operácii, ktorú označuje pojmom *transpensar*. Vyplýva z prehĺbeného poznania rozdielnosti sémantických polí, z citlivého hľadania primeraného ekvivalentu v tých prípadoch, ktoré vyvolávajú pri preklade neprekonateľné ťažkosti. Martí konfrontuje nielen text originálu s vlastným hľadaním významovej a formálnej „vernosti“, ale zároveň presahuje do metatextovej roviny systémových osobitostí francúzštiny a španielčiny. Nie náhodou sa ústredným bodom záujmu stáva otázka preložiteľnosti alebo nepreložiteľnosti Hugovho textu. Treba zdôrazniť, že táto operácia je u Martího bezprostredne spojená s myslením, s mentálnou transpozíciou cudzieho výrazu do domácej jazykovej a ideovej reality.

Pri pohľade na Hugovo básnické a prozaické dielo si J. Martí jasne uvedomoval, v čom spočíva jeho odlišnosť vo vzťahu k rétoricky ladenému francúzskemu modelu. Kubánska vedkyňa chápe jeho hispanoamerický model ako významný diferenciačný prvok v úvahách o poézii, ktoré José Martí rozvíjal v súlade s celkovým umeleckým charakterom súčasníkov. Proti moderne Victora Huga, čerpajúcej z romanticko-revolučných ideálov, proti jeho vizionárskej exaltovanosti, ktorú Martí pokladal za zbytočnú a neadekvátnu, kladie úspornejšiu, vcelku nekanonizovanú podobu dobovo neskoršie rozvinutej moderny kubánskeho spisovateľa. V tom sa podľa nej odzrkadľuje jeho osobité vlastenectvo, poeticko-národný princíp oslobodenia v zmysle podnetnej obrody, na čom mal nemalú zásluhu práve tvorivý kontakt s francúzskym tvorcom. Z toho nakoniec pramení osobitý Martího presah ako odraz moderného subjektu v prostredí kolonizovaných kultúr.⁷

Ako vidieť, kniha *José Martí a Victor Hugo na váhach moderny* nezanedbáva ani

jeden z aspektov osvetľujúcich spôsob prenesenia poetologického a ideového vplyvu francúzskeho spisovateľa do reality vzdialeného kontinentu. Ani v tomto prípade sa úloha J. Martího ako výnimočného sprostredkovateľa cudzích myšlienok, umeleckých princípov a kultúrnych hodnôt neredukuje na pasívny postoj, podlieha vnútornej previerke možností recepcie v závislosti od nadosobných činiteľov. Pretože, ako konštatuje Leónová na viacerých miestach, v tomto postoji sa cez mnohorakú sumu podnetov vo všeobecnosti odzrkadľuje celé kultúrne dedičstvo latinskoamerického kontinentu, jeho osobitosť. Toto vedomie zároveň výrazne zasahuje do komparatívneho výskumu využívajúceho rozličné modalitty. Svet utópie, ktorý v prevažnej miere charakterizuje svet Hispánskej Ameriky, teda ráta aj s rozdielmi, na čo oddávna upozorňujú viacerí literárni kritici (v knihe sa vyskytuje rad odkazov na Pedra Henriquiza Ureñu, Alfonsa Reyesa, Josého Antonia Portuonda alebo Roberta Fernández Retamara). Preto pojem vplyv, tak často spochybňovaný alebo popieraný D. Ďurišim, sa prehodnocuje cez moment interakcie, plodného dialógu s inakosťou, kritickú reflexiu i sebareflexiu. V dialektickej jednote svojbytnosti a univerzálnosti zdôrazňuje funkčnosť cudzích podnetov v domácom prostredí, štruktúrny aspekt medziliterárneho alebo medzikultúrneho dialógu. Treba zdôrazniť, že takýto prístup zohráva v dejinách literatúr Latinskej Ameriky vzhľadom na bohatú „konfrontačnú“ skúsenosť tvorcov pri dotyku s inonárodným svetom ešte aj dnes určite dôležitú úlohu.

II.

V úvode príspevku som spomenul prevažne vedecké zameranie porovnávacjej literatúry, ktoré bolo predovšetkým v Európe poznačené úsilím nájsť spoľahlivý teoretický nástroj, čo najobjektívnejšie fungovanie tejto disciplíny v nadnárodnom rámci. V ďalšej časti preto presuniem pozornosť na niektoré základné aspekty a východiská, predovšetkým so zreteľom na výsledky slovenskej literárnej vedy, určite zaujímavé a podnetné i v medzinárodnom meradle. Napriek tomu, že – ako je známe – táto disciplína zaznamenala od sedemdesiatych rokov minulého storočia citeľné prerušenie alebo ústup od pôvodných postulátov,⁸ pokladám tento návrat aj pre budúcnosť za plodný a užitočný. K takémuto konštatovaniu ma vedie poznatok, že v prácach D. Ďurišina sa na nejednom mieste zdôrazňuje neujasnenosť celého radu otázok súvisiacich so skúmaním medziliterárnych, ako i vnútoliterárnych vzťahov a súvislostí. Jedným z problémov, na ktoré Ďurišin pri hodnotení porovnávacích prác naráža, je absencia konkrétnej analýzy umeleckých textov, prevládajúca pozornosť kontaktovému, heuristicky zameranému výskumu.⁹ Pre vypracovanie jeho metodiky hľadá preto riešenie, pri ktorom by sa malo dôraznejšie pracovať so zovšeobecneniami ako výsledkom dôkladnej historickej interpretácie literárneho javu. Týka sa to konkrétne zvýšeného záujmu o jeho typologicko-druhovú znaky.

Pri nastolení problému sa Ďurišin opiera o predchádzajúcu tradíciu slovenského, českého, ako i širšieho slovanského a západného výskumu. V širokom spektre ukazuje, aký je prínos tohto výskumu pre ďalší rozvoj komparatistiky, do akej miery jeho výsledky prekonávajú statický „vplyvologický“ základ typický pre pozitivistickú metódu. V postupnom dejinnom priereze sa napríklad zaoberá zovšeobecňujúcim prístupom A. Veselovského, i keď fungujúcom prevažne na princípoch kauzality, genetického výkladu literárneho javu. Oceňuje uňho najmä vedomie určitých schém,

ktoré možno vystopovať vo všetkých oblastiach literárnej tvorby, alebo existenciu tzv. ústretových prúdov potrebných pre akúkoľvek formu recepcie. Rovnakým spôsobom Ďurišin pristupuje k dielu ruských formalistov, ktorí podľa neho výraznou mierou prispeli k objasneniu špecifickosti básnického jazyka vo vzťahu k jazyku dorozumievaciemu, hoci u nich ešte nevznikla potreba skúmať konkrétne literárne javy alebo procesy. Odklonom od Veselovského zdôrazňovania spoločenskej a psychologickej podmienenosti literárnych obrazov boli schopní prejsť od opisnosti k teoreticky rozpracovanejším princípom historickej poetiky. Takýto postup, ako uvádza, podnietil napríklad Tyňanovovu tézu o premenlivosti dominanty v závislosti od konkrétnych literárnych podmienok. Pozoruhodné sú aj Ďurišinove poznatky o českom štrukturalistovi J. Mukařovskom, vychádzajúcom pri vnútroliterárnom vývine z tézy o inovácii umeleckých postupov.¹⁰

Som jeden z mála, čo mali možnosť na Ďurišina vo svojich prácach začiatkom sedemdesiatych rokov plodne nadviazať. Nemôžem si teda dovoliť obísť jeho rozhladenosť v danej oblasti a „preskočiť“ tak jedno významné vývinové štádium, i keď treba dodať, že toto štádium sa, žiaľ, pre známe príčiny nemohlo dostať do hlbšieho povedomia v nasledujúcom vývine slovenskej literárnej vedy. Najmä ak si uvedomíme, že racionálnosť prístupu k literatúre (ktorá bola, ako vieme, pri formálnej metóde odrazom iracionálnosti v umení) znamenala už predtým na Slovensku ďalší pozoruhodný a úspešný pokus plodne rozvíjať podobné teoretické alebo porovnávacie aspekty. Mám na mysli vedecký odkaz Mikuláša Bakoša, dnes už na Slovensku takmer neznámy, hoci znamenal výrazný prínos pre sledovanie a objasňovanie vnútorných zákonitostí literatúry.¹¹ Treba súhlasiť s názorom, že práve M. Bakoš urobil prvý významný krok smerom k dnes natoľko zdôrazňovanej interdisciplinárnosti alebo intertextovosti. V tejto súvislosti koniec koncov smerujú jeho poznatky založené na teoreticko-vývinovom osvojení funkčnej a štruktúrnej povahy literatúry. Môžu totiž produktívne osloviť predovšetkým tých, ktorí majú aj bytostné predpoklady racionálne, konkrétne a čisto literárnoanalyticky pristupovať k literárnemu textu.

K tomuto názoru ma vedie konštatovanie, že na Slovensku v dôsledku známej diskontinuity vývinu, no i vďaka nedostatočnej vôli vychovať si v minulosti schopnú generáciu mladých literárnych odborníkov, črtá sa rad nezaplnených bielych miest aj v súčasnom hodnotnom systémovom poznávaní literatúry. Z vlastnej skúsenosti môžem potvrdiť, akú veľkú medzeru predstavuje, predovšetkým prostredníctvom obšiahlych štúdií, nehovoriac o absencii dejinných literárnych príručiek, v druhej polovici deväťdesiatych rokov 20. storočia prerušený výskum európskej avantgardy, moderny a postmoderny. Z porovnávacieho hľadiska sa oprávnené vynára otázka, či je náš čitateľ, teoretik alebo kritik pripravený na to, aby takéto poznatky hodnoverne vstrebával vzhľadom na skutočné predpoklady kultúrnej recepcie, čo by malo byť v takomto rámci na Slovensku prioritou. Je zrejmé, že tak, ako je to v iných vyspelých krajinách, potreba plurality názorov, či už ide o laický, alebo zasvätený prístup, podčiarkuje dôležitú úlohu návratov k historickému odkazu v národnom kultúrnom kontexte.

Ako som spomenul, aj napriek globalizačným snahám v dnešnej Európe si každá krajina v súhre s inonárodnými podnetmi vytvára svoj vlastný model a formy výskumu. Teoretické hľadisko sa organicky snúbi s kriticko-analytickým pohľadom, fak-

tom však zostáva, že ani jedno, ani druhé nemožno vopred vylúčiť. Poznanie cudzej literatúry tak ide ruka v ruke s dostatočnou pripravenosťou objasniť špecificky rôznorodý, historicky podmienený rukopis spisovateľov. Bez ohľadu na to, či na ich tvorbu prirodzene vplyva lokálna, národná alebo užšie nevymedzená podnetnosť. To je vlastne základnou podmienkou, aby sa predmet dejiny literatúry aj z didakticko-vzdelávacieho hľadiska nestal nezakotvenou, ba priam zbytočnou disciplínou.

Túto hrozbu v dnešnej situácii koniec koncov signalizuje skutočnosť, že na slovenských vysokých školách jazykového humanitného zamerania takmer úplne zanikli predmety filozofia alebo estetika. Hoci tvoria integrálnu súčasť, priamo osvetľujúcu povahu literatúry v rámci dejinnej osobitosti, vďaka ktorej ani slovenská literatúra dnes akiste neprestáva pôsobiť. Ako objasniť študentom napríklad osobitosti latinskoamerickej avantgardy, ak sa neberie do úvahy jej priama či nepriama väzba na domáce mytológie alebo na európsku filozofickú inšpiratívnosť? V čom sú rozdiely medzi francúzskym a slovenským romantizmom, aký je ich prirodzený vplyv na ďalší vývin oboch literatúr? Prečo sa zásluhou tohto rozdielu takmer pravidelne vyskytuje v slovenských prekladoch výrazový posun? Je táto skutočnosť len vecou individuálneho vnímania originálu, alebo vedľa toho pôsobia aj všeobecné činitele? Čo tvorí autonómnosť literatúry vo vzťahu k iným formám poznania? Aký je jej špecifický vzťah k striktno postaveným princípom exaktných vied? Riešenie takýchto otázok nemôže pochopiteľne visieť vo vzduchu. Vonkoncom nie je len vecou „zdravého rozumu“, ktorý by mal spoľahlivo (?) objasniť napríklad tému rebelantstva alebo výlučnej kritickej reflexie okolitej skutočnosti (A. Compagnon). Aj keď je na druhej strane potrebné tento postoj s ohľadom na vymedzený priestor konkrétnej literatúry detailnejšie analyzovať a zhodnotiť.

III.

Nedávno sa mi dostala do rúk podnetná, polemicky ladená kniha. Napísal ju významný španielsky kritik, teoretik, historik a komparatista Claudio Guillén. Ide vlastne o reedíciu jeho dlhoročných výskumov, ktoré chce predostrieť z dnešného hľadiska ako podnet na prehodnotenie najnovších tendencií, tak ako sa prejavujú predovšetkým vo vzdelávacom procese na španielskych univerzitách. V knihe *Medzi jednotou a rozmanitosťou. Úvod do porovnávacej literatúry (Včera a dnes)*¹² Guillén upozorňuje v prvom rade na zjednodušené chápanie predmetu porovnávacia literatúra. Uvedená disciplína sa dnes v Španielsku na niektorých univerzitách daného zamerania vyučuje v dvojitej podobe, spolu s predmetom teória literatúra, čo pokladá za neorganické spojenie. Podľa jeho názoru práve predmet teória literatúry si vyžaduje intenzívnu, osobitnú, nezávislejšie zameranú prípravu. Na to však dnes v Španielsku nejestvujú, ako konštatuje, dostatočne vyškolení odborníci. Práve dôsledné rozčlenenie týchto predmetov napomáha tomu, že sa berie do úvahy celé dedičstvo historických a teoretických poznatkov, keďže sú v ďalšom štádiu potrebné na viacrozmerý komparatívny výskum nadnárodných aspektov literatúry. Guillénov poznatok samozrejme vnímam ako mimoriadne podnetný práve v súvislosti s významom dôkladnejšej teoretickej prípravy na slovenských univerzitách.

Nadmieru globálny záber, čím sa v podstate v súčasnosti vyznačuje akákoľvek práca s textom, má podľa neho za následok „všeobecný zmätk“ (un desconcierto

general). A to aj napriek tomu, že v Španielsku sa pre potrebu presnej definície obsahu jednotlivých vyučovacích predmetov paradoxne zaviedol pojem „oblasť poznania“ (área de conocimiento). Tento pojem sa však rozplýva v samotnej neujasnenosti cieľov a metodických postupov. Ako príklad Guillén uvádza dnešnú situáciu v Spojených štátoch amerických, kde sa textový rozbor uplatňuje na rozmanitých teritóriách (film, divadlo, fotografia, tlač, móda, televízne seriály, atď.), z čoho bežne pramení nediferencovanosť. Pretože, ako hovorí, všetko je „text“. Pri konkrétnej analýze literatúra ustupuje do úzadia, poopiera sa jej povaha, hodnoty, no aj kritický prístup vo vzťahu k osobitosti literárneho textu.

Guillénov názor môžem potvrdiť na základe poznania niektorých španielskych didaktických príručiek zameraných na preklad. Takmer výlučne obsahujú spleť všelijakých návodov, podnetov alebo projektov, avšak na rozdiel od slovenskej tradície v tejto oblasti vonkoncom nevenujú špeciálnu pozornosť subjektívnym činiteľom ľudského prehovoru, kriticko-empirickému rozboru konkrétnych textov. Hoci na druhej strane treba povedať, že na tento nedostatok vzhľadom na ďalšie didaktické rozvíjanie dôrazne upozorňujú.¹³ *Indiferencovanosť* v dôsledku toho vedie k *indiferencii*, k mechanicky nezaujatému prístupu. Popiera sa tým polyfónny charakter literatúry, jej žánrová rozmanitosť, ako i individuálny rozmer autorskej poetiky zasade nej vždy do konkrétnych zemepisných súradníc.¹⁴ Ako sme sa mohli presvedčiť, práve takéto zacielenie má mnohostranne osvetlený vzťah Josého Martího k Victorovi Hugovi v knihe kubánskej vedkyne.

Z toho dôvodu sa pri výlučnom dôraze na metodickú vecnosť oslabuje vlastný zmysel výskumnej i pedagogickej práce, tobôž ak jej nepredchádza teoretická príprava, neodmysliteľná iniciačná alebo propedeutická fáza, pri ktorej sa rešpektuje špecifické poslanie literatúry. Niet pochyb o tom, že jej osvojenie dáva predpoklady, aby sa porovnávací literatúra mohla stať plnohodnotnou disciplínou.

Je známou skutočnosťou, že vinou narušenej kontinuity nejestvuje na Slovensku na rozdiel od Španielska odbor porovnávací literatúra, ktorý by obsahoval takýto integrálny projekt. Jeho realizácia je hatená predovšetkým tým, že v tejto oblasti nemohlo dôjsť k systematickejšiemu nadviazaniu na Ďurišinovskú a bakošovskú líniu pri komparatívnom pohľade na literatúru. A to v súvislosti s objavnou sumou poznatkov západného teoreticko-filozofického myslenia, ktoré výraznou mierou prispelo k prehĺbenejšiemu poznaniu štruktúrnych zákonitostí literárneho textu.¹⁵ Ako pri výskumoch európskej moderny, aj tu nastalo určité vákuum. Prejavuje sa v tom, že postmoderná koncepcia interdisciplinárnosti a intertextovosti nenachádza spoľahlivý teoretický model, ktorý by sa dokázal presadiť napríklad pri komparatívnych rozboroch umeleckého prekladu ako základného prejavu medzikultúrneho dialógu.

IV.

Pri vyučovaní tohto predmetu sa až doteraz vo všeobecnosti obchádza skutočnosť, že rozdiely medzi originálom a prekladom, predovšetkým ak ide o preklad zo vzdialených jazykových systémov, spočívajú nielen v konkrétnom vnímaní autorskej poetiky, ale že sú takisto podmienené štruktúrnymi alebo konštitutívnymi osobitosťami jazykov. Ukazuje sa teda, že pri rozbere si treba všimnúť aj tento dôležitý aspekt. Nastoluje totiž otázku štylistickej ekvivalencie textov, ich prirodzenej reštrukturalizá-

cie v dôsledku odlišných výstavbových zákonitostí slovenského jazyka. V duchu saussurovskej koncepcie jazykového znaku ide vlastne o uplatnenie dichotómie *langue/parole*, na pozadí ktorej sa jasnejšie črtá aj sémantická rovina literárneho textu. Z niektorých príkladov vzťahujúcich sa aj na literatúru treba uviesť významný jav polysémie románskych jazykov v porovnaní s jednoznačnejším sémantickým charakterom slovenčiny. Tento jav celkom zákonito vysúva do popredia problém preložiteľnosti, keďže postmoderná literatúra polysémiu cielavedome využíva ako základný stavebný prvok. Bez zreteľa na jeho uplatnenie by nebolo možné odhaliť nielen špecifickosť tohto druhu literatúry (napríklad argentínskej poetiky fantastického realizmu), ale aj to, že celistvé vnímanie podobnej poetiky naráža na Slovensku na nemálo „nadpoetologických“ prekážok, tak mentálnych, ako i kultúrnych. S takýmto vedomím sa pri rozbere alebo konkrétnej práci s prekladom otvára priestor na užitočné objasnenie tejto skutočnosti, na predbežné teoretické zasvätenie študentov do tejto osobitej a zaujímavej problematiky.

Jej všeobecný charakter zároveň pri komparácii upozorňuje na niektoré ďalšie skutočnosti. Napríklad na poznatok, že rozdiely medzi odborným a umeleckým jazykom nie sú natoľko výrazné, ako by sa vo svetle všeobecných definícií zdalo. Nemožnosť priamočiara chápanej ekvivalencie má za následok, že bez ohľadu na objektívnu povahu odborného textu je nevyhnutné aj pri jeho preklade do slovenčiny neodmysliteľne rátať so zapojením subjektu, s empirickou schopnosťou nezávislejšie a pokiaľ možno „verne“ reprodukovať originál. Ak sa v tejto súvislosti zakaždým vynára možnosť brať do úvahy spomenuté mentálne či psychické dispozície, výsledok takéhoto postupu môže byť oveľa pozitívnejší, než by sa to javilo pri nezaujatom alebo mechanickom rozbere.

Určite nebudem ďaleko od pravdy, ak poviem, že práve uvedený zreteľ znemožňoval Ďurišínovskému modelu literárnej komparatistiky postúpiť ďalej pri praktickej realizácii teoretických alebo metodologických postulátov. Tento model totiž nadmieru bazíroval na všeobecných poznatkoch, na menej diferencovanom, prevažne apriórne vymedzenom výskumnom poli, pričom z podobnej perspektívy unikalo citlivejšie vedomie štruktúrnych osobitostí jazykov. To isté sa určite vzťahuje aj na bakošovský model historickej poetiky, i keď, na strane druhej, znamenal značný prínos pre osvetlenie vývinovo-dynamického a konštruktívneho princípu literatúry. Jeho redukujúca platnosť sa odzrkadľuje v prevažnej orientácii na jazykovo-formálnu, vecne postihnuteľnú stránku. Pre potreby komparácie sú napriek tomu Bakošove poznatky mimoriadne cenné aj v súčasnosti, pretože sú dôležitým odrazovým mostíkom pre integrálnejšiu realizáciu cieľov medziliterárneho výskumu.

V.

V tejto súvislosti pripomeňme, že formálna metóda, vychádzajúca z jazykových vlastností literárneho textu, vysunula do popredia jeho vecnosť, dokázateľnosť, overiteľnosť. Na jej výsledky nadviazala štruktúrna metóda, ktorá v polovici 20. storočia rozšírila predmet výskumu, prehĺbila ho tvrdením, že tak, ako sa jazyk skladá z bežného jazyka a sústavy, o ktorú sa opiera, literatúra je zložená z dvoch rovín: evidentnej a latentnej. Na rozdiel od evidentnej roviny, ktorú predstavujú literárne diela, latentnú rovínu systému jazykového prehovoru utvára slovník termínov (napríklad podstatných mien alebo slovies) a zároveň pravidlá alebo jednotlivé gramatiky, ktoré

vyberajú a kombinujú dané termíny v zhode s fungovaním bežnej a literárnej reči. Na pôde historickej poetiky to umožňuje sledovať jazykové jednotky prostredníctvom vzťahov, ktoré ich utvárajú. Metodika štruktúrneho prístupu tak môže smerovať k sledovaniu odchýlky vzhľadom na príslušný jazykový kód. Na základe saussurovskej dichotómie sa vďaka tomu môže funkčne uplatniť skúmanie umeleckého štýlu vo vzťahu k platnému jazykovému kódu. Jeho všeobecné znaky sú konfrontované s osobitou povahou literárnej reči, ktorá sa bežne javí ako porušenie tohto kódu (slovo-sledné inverzie, figuratívne pomenovania a podobne). Štýl je teda definovaný ako individuálna odchýlka, čo otvára široké možnosti pre výskum literatúry. Jej prejavy sa črtajú na viacerých rovinách, jednak individuálnej, so zreteľom na autorskú poetiku, jednak v rámci určitej slohovej formácie (napríklad romantizmu alebo symbolizmu). Individuálny štýl je tak možné sledovať na pozadí vyšších druhovo-typologických celkov. Ich povaha je určovaná vnútro-literárnym vývinom, ktorý vykazuje v každej národnej literatúre špecifické znaky.

Je zaujímavé, že francúzsky teoretik verša Jean Cohen¹⁶ sa na tomto metodickom základe podujal preskúmať rozmanité podoby stylistických zmien, ktoré sa vo vývine francúzskej poézie prejavujú na týchto dvoch rovinách. Vychádzal z existencie dvoch proti sebe postavených prejavov umeleckej reči: prózy a poézie. Treba poznamenať, že na tejto opozícii v podstate staval aj M. Bakoš pri pozorovaní vývinových zmien slovenského verša. Zásadný rozdiel, ktorý vyplýva z oboch prístupov, spočíva v tom, že kým Bakoš venoval prvoradá pozornosť metricko-syntaktickej organizácii, pomeru medzi vetou a veršom, ambíciou francúzskeho teoretika bolo rozšíriť pohľad na zvukovo-významovú stránku poézie. Formálnu rovinu, o ktorú sa prevažne opieral Bakoš, plodne obohatil o štruktúrny aspekt, o celistvé vnímanie všetkých komponentov zúčastnených na výstavbe verša. Vychádzal z predpokladu, že rytmus a syntaktické ustrojenie nie sú autonómny prvkom, ale integrálnou súčasťou sémantiky. Ich fungovanie sledoval najskôr jednotlivo, na objektívnom základe, ktorý zahŕňal tak prvky zvukové (prozodické vlastnosti francúzskeho verša, jeho metricko-syntaktické členenie), ako i významové (figuratívne). V zmysle štruktúrnej metódy kládol pri tom dôraz na štatisticky overiteľný fakt sledovaných literárnych prejavov. Utváral ho vopred zvolený korpus, poetika najvýznamnejších básnických predstaviteľov jednotlivých slohových formácií. V prvej fáze pracoval metódou opisnosti jednotlivých zložiek veršovej štruktúry. Estetickým kritériom bol princíp jej homogénosti. V závere dospel k poznatku o spoločnej štruktúre básnických prostriedkov vynárajúcich sa v takomto svetle na „vyššom stupni formalizácie“.

Štruktúrnu metódu francúzskeho teoretika som nespomenul náhodou. Ako na to na viacerých miestach vo svojich prácach upozornil D. Ďurišin, práve z takéhoto typologického pohľadu vyplýva poznatok o osobitosti vývinu národnej literatúry. Aj v tejto súvislosti treba zdôrazniť, že všeobecná jazyková platforma má nezanedbateľný vplyv na produktívnejšie uplatnenie komparatívneho prístupu k literárnym javom. Tento prínos si koniec koncov uvedomil aj J. Cohen, keď v úvode svojej knihy poznamenal, že štruktúrna metóda môže v budúcnosti, pokiaľ ide o vývin poézie, vyústiť do bilaterálnych, nadnárodných obzorov komparatívneho výskumu.¹⁷ Od sledovania vnútorných činiteľov vývinu národnej literatúry vedie cesta k odhaleniu toho, ako napríklad pri umeleckom preklade dochádza k zákonitému stylistickému

posunu, pretože poetologické, zvukovo-významové a konštruktívne prvky vychádzajú v podstate v každej literatúre z podobného konštitučného základu.

Napriek tomu zostala nevyriešená jedna zásadná otázka. Prirodzene súvisí s vlastnosťami, ktoré navodzuje špecifická povaha samotnej umeleckej tvorby. Jedným zo závažných, určite rozhodujúcich dôvodov, prečo formálna ani štruktúrna metóda neboli ešte schopné pristúpiť k bilaterálnemu rozboru, je nesporne fakt, že v podstate obidve fungovali v medziach jedného jazyka, jednej literatúry. Je zrejme, že výlučný dôraz na literárny fakt, akokoľvek uchopiteľný vo všetkých vzťahoch a súvislostiach, nemôže zahŕňať, ako som spomenul v úvode, celé dejinné spektrum filozoficko-estetických alebo spoločenských otázok literatúry. Aby sa tak stalo, je potrebné pokúsiť sa presiahnuť vecnú rovinu a hľadať jej napojenie na „živý“ obzor literárnej kreativity. Som presvedčený, že tak, ako sa to prejavovalo v dávnejších historických obdobiach medzikultúrnych kontaktov, napríklad v prípade Josého Martího,¹⁸ ani moderná a postmoderná literatúra nevykazuje vždy znaky odtrhnutosti od národných zdrojov inšpirácie. Napriek kultúrnemu presahu sa nimi ustavične živí v bezprostrednejšom kontakte s domácou skutočnosťou. Bez ohľadu na to, že integrujúci rukopis mnohých súčasných literárnych tvorcov čerpá z viacerých kultúrnych prameňov, ich dielo neprestáva vyrastať z pôvodných regionálnych alebo národných podnetov. Tomu zodpovedá nielen diferencovaná poetika, jej tematicko-motivické ustrojenie, ale aj jej príznačný jazykový a štylistický charakter.

Ako sme ukázali, ani vecnejší prístup nie je zanedbateľný (pripomeniem výrok významného mexického mysliteľa a básnika Octavia Paza, ktorý s odkazom na Herdera tvrdil: „je toľko logik, koľko je jazykov“¹⁹). Jeho platnosť sa ukazuje v oblasti umeleckého prekladu, pričom túto platnosť nemožno nevidieť izolovane od subjektívnych činiteľov umeleckého prehovoru. Predpokladom štúdia kultúrnej výmeny je teda rešpektovanie odvekého poslania literatúry. Zásluhou prítomnosti analytického subjektu to dáva možnosť vnímať tiež empirickú alebo znútornene chápanú „esenciu“ literatúry. Treba zdôrazniť, že daný predpoklad sa na Slovensku naďalej naplňuje pri rozbere umeleckého prekladu založenom na primárnom kriticky hodnotiacom stanovisku. Ako je známe, umelecký preklad, jeho rozbor a hodnotenie tvoria na Slovensku jednu z najrozvinutejších oblastí analytickej práce s literárnym textom. O to väčšmi, že rozbor spôsobu vnímania autorskej poetiky v našom prostredí odráža vzácny sprostredkovateľský zámer podložený tiež dostatočnou znalosťou originálu. Na túto okolnosť má možnosť upozorniť erudovaná literárna kritika, opierajúca sa pri objasňovaní prekladateľských riešení a postupov o potrebné teoretické a historické poznatky a kritériá. Teoretická znalosť sa tak spája s empirickým skúmaním literárneho textu v širších historických súvislostiach, pričom niekedy berie na zreteľ aj moment vývinových osobitostí literatúry. Faktom zostáva, že literárna kritika sa u nás najčastejšie sústreďuje na prekladateľovu schopnosť naplno reprodukovať významové a estetické kvality originálu.

V tejto súvislosti treba pripomenúť významný prínos Jozefa Felixa, ktorý už dávnejšie pristupoval k slovenským prekladom s cieľom odhaliť viac-menej výrazné odchýlky od originálu, nepochopenie autorského zámeru alebo skutočných hodnôt prekladaného diela.²⁰ Takýto prístup uňho vychádzal z vnútorne pocítovanej potreby priblížiť sa čo najviac k vrcholným zjavom európskej a svetovej literatúry, predovšet-

kým vtedy, ak táto literatúra umožňovala vyslobodiť sa z príúzkého rámca slovenskej literatúry. Z podobných východísk sa viac-menej rozvíja práca celého radu dostatočne fundovaných kritikov a zároveň prekladateľov (B. Hečko, J. Vilikovský, J. Zambor, J. Štrasser a i.), ktorí spolu s pozoruhodnými výsledkami slovenskej a českej teórie prekladu (A. Popovič, J. Levý) majú čo povedať nastupujúcej generácii prekladateľov. Zásluhou tohto dedičstva sa vytvára užitočná interpretačná platforma presahujúca i do poznatkov súvisiacich s vlastným cieľom porovnávacej literatúry. V takomto zmysle má Slovensko v porovnaní s pomerne nerozvinutou tradíciou v západných krajinách významné postavenie, k čomu dozaista nemenej obdivuhodne prispievajú výsledky Bakošových a Ďurišinových teoreticky i prakticky orientovaných výskumov.

Ako sme videli, ich ďalšie plnohodnotné rozvíjanie bolo znemožnené zvonka podmieneným prerušením tradície. I keď na druhej strane toto úsilie pokračovalo prostredníctvom kriticko-hodnotiacich analýz prekladovej literatúry. Napriek prevažne atomizovanej podobe, vyplývajúcej z hlavného záujmu o aspekt autorskej poetiky, možno konštatovať, že ich prínos v podmienkach malého národa je nepopierateľne cenný. V súčasnosti tomu napomáha dnes už slobodnejšie nazeranie na literatúru, čo znamená, že aj pri práci s umeleckým prekladom sa núka rozmanité pole prístupov alebo zorných uhlov podmienených osobitými znakmi skúmaného materiálu.

VI.

O možnosti sledovať rozmanitosť týchto znakov som sa zmienil už na začiatku, keďže princíp modelovania je vlastne charakteristický pre porovnávaciu literatúru ako disciplínu od čias jej vzniku. Vzápahuje sa na ňu špecifický štatút vzájomne súvisiacich a zároveň komplementárnych postupov a prostriedkov, ktoré vychádzajú zo synchronického a diachronického pohľadu na medziliterárny proces. Odhaľovanie jeho povahy je pritom dané nielen potrebou objektívnosti, ale aj individuálnymi dispozíciami a predpokladmi analytického subjektu, jeho psychickým založením, intuíciou a skúsenosťou. Treba zdôrazniť, že úloha komparatistu, ktorý je v nejednom prípade sám prekladateľom, literárnym kritikom a historikom, sa v ideálnom prípade javí ako nezameniteľné pôsobenie kultúrneho sprostredkovateľa. Sprievodným znakom je vedomie rozdielov, ale aj citlivé zvažovanie možností recepcie s ohľadom na domáci kultúrny kontext. Z toho neraz vyplýva obranná funkcia, príslovečné vnútorné napätie vyvolávajúce pozitívny i negatívny postoj k prijímanému javu. Pri hľadaní potrebnej paradigmy sa komparatista usiluje pokiaľ možno jasne posúdiť možnosti prijímajúcej literatúry, v nejednom prípade poznačenej odporom k prijímanému javu alebo jeho zvyčajne nerefektovaným nepochopením. Pri tejto práci berie do úvahy nielen vyspelého príjemcu – odborníka, ale i bežného čitateľa, ktorý vzhľadom na svoje prirodzené mentálne založenie nemôže hodnoverne preniknúť do všetkých od-tienkov autorskej výpovede. Poznanie originálu je tak zároveň aj vstupom do mnohokrakých podôb bežnej čitateľskej recepcie. Ako sme povedali, na jej možnosti vplývajú mnohé činitele prameniace z dobovo osobitých kultúrnych, regionálnych i národných foriem poznania.

Komparatista sa teda ocitá na priesečníku viacerých kultúrnych svetov, z čoho sa rodí presah, jasné sprostredkovateľské vnímanie ich povahy. V tomto duchu by sa nemal stotožňovať s úzko špecializovaným odborníkom, či už ide o filozofa, jazyko-

vedca alebo teoretika literatúry. Jeho činnosť je daná komplexnosťou a zároveň komplementárnosťou prístupov, ktoré sa obracajú k danej skutočnosti pod tlakom ich vnútornej dynamiky, procesnosti. V tejto dynamike má dôležité miesto zastúpenie nepredvídateľných asociácií, postrehov alebo ustavične sa vynárajúca spleť vzťahov a súvislostí. Zákonitým dôsledkom jeho interdisciplinárneho zanietenia je často vopred očakávaný, zväčša nepriaznivý ohlas inak formovaného alebo špecializovaného okolia. S takouto reakciou musí prirodzene rátať. Podobne ako sa to javí v modernej a postmodernej literatúre, vyznačujúcej sa neprehľadnou sieťou umeleckých prostriedkov, jeho túžbou je priblížiť sa ku skúmanému javu prostredníctvom stanovenia hypotéz. Ich prítomnosť je prirodzená, pomáha mu unikáť zo zajatia apriórnosti, predsudkov alebo predpojatosti. Dôsledkom toho je zreteľnejšie vnímanie všetkého, čo stojí výlučne na konvencii, schematizme alebo jednostrannej praktickej účelovosti. Takýmto spôsobom, cez prizmu nadnárodných prejavov dvoch literatúr a jazykov, sa mu lepšie darí nevšedne objavovať skutočnosti, ktoré sú nevyhnutné pre poznanie ich osobitosti.

Najlepším riešením je objaviť taký umelecký vzor, ktorý v sebe synteticky zlučuje jemu blízky okruh podnetov. Týka sa to najmä tých spisovateľských osobností, ktoré celou svojou tvorbou smerujú k univerzálnemu vyjadreniu podstaty sveta, pričom ich tvorivé krédo čerpá z rozmanitých filozofických a symbolických prameňov.²¹ Nehovoriac o tom, že práve takéto osobnosti sú schopné jasnozrivejšie nazerať na fungovanie svojho umeleckého nástroja a zároveň informovať o tom prostredníctvom kriticky ladených esejí. Podobných prípadov, keď sa komparatista môže stať pri kontakte s rozličnými kultúrnymi svetmi doslova polyhistorom, by sa dalo uviesť viacero. Treba však dodať, že podobný prístup možno aplikovať aj na tvorbu menej významných alebo uznávaných autorov, alebo v súvislosti s akýmkoľvek umeleckým textom. Každý text v podstate ponúka príležitosť dynamicky sledovať rozmanité podoby štýlu, tematiky alebo výrazových prostriedkov. Pri analýze prekladateľského aktu tak možno navyše cestou užitočnej komparácie odhaľovať stupeň ich deformácie alebo vzácných zhôd s originálom. Hlavným zmyslom orientácie na „živý“ literárny text je plnohodnotná reflexia spojená so zážitkom z čítania na pozadí individuálnych a všeobecných znakov umeleckej výpovede.

VII.

Je nesporné, že takéto možnosti sa dajú mnohostranne využiť pri pedagogickom pôsobení na univerzitách zameraných na výučbu cudzích jazykov. Práve v týchto inštitúciách je možné plodne uplatniť podnety z novodobých výtvarných interdisciplinárnosti, a to prostredníctvom ich organického začlenenia do vzdelávacieho procesu. Jeho nevyhnutnou zložkou je teoretická príprava umožňujúca v súbežne prebiehajúcej fáze vyučovania prechádzať k vlastnému jadrú porovnávacjej literatúry. Najvhodnejšie sa mi z tohto pohľadu javí spojenie konkrétnych dejín inonárodných literatúr (napríklad španielskej a hispanoamerickej) s predmetmi umelecká štylistika a literárny preklad.²² Ako vieme, tieto disciplíny sa doteraz vyučujú relatívne samostatne. Spojovacím článkom je konkrétna práca s literárnym textom a jeho prekladom v rámci každej disciplíny. Text, ktorý je nezávisle od pôvodného obsahu spomenutých disciplín prekladaný do slovenčiny, nachádza teoretické vysvetlenie v umeleckej

štylistike. Na rozdiel od paradigmaticky štýlu, tak ako ju rozpracoval v minulosti nitriansky Kabinet literárnej komunikácie (F. Miko, A. Popovič), sa pritom dôraznejšie aplikuje špecifické umelecké hľadisko: štúdium trópov, figúr alebo prozodických odlišností jazykov, teda prostriedkov všeobecného „nadržného“ rázu. Poznatky získané na tejto úrovni sa konfrontujú s nadpoetologickými prostriedkami, s vonkajším kontextom literárneho diela. Do toho vstupuje celý rad aspektov, počnúc individuálnou poetikou, cez jej osobité filozofické, ideologické alebo spoločenské znaky, až po hľadanie ich najadekvátnejšej štylistickej ekvivalencie v zhode s výrazovými možnosťami slovenčiny. Pomocou prekladaných úryvkov z cudzieho literárneho diela sa zároveň pri tomto procese asociatívne vynára rad paralel alebo odlišností vo vzťahu k slovenskej literatúre.

Zo spojenia uvedených disciplín alebo predmetov vychádza vlastne modelovo koncipované vyučovanie umeleckého prekladu. Zopakujme si, že jeho základnou charakteristikou je hľadanie vhodných nástrojov, prístupov alebo zorných uhlov. Ako sme videli, súhrnne podliehajú v podstate dvojakej požiadavke. Prvá sa vzťahuje na oblasť teórie, druhá smeruje k priamej aplikácii toho poznania do prekladateľskej praxe. V súlade s tým sa vyučujúci dostáva do pozície akéhosi všestranného iniciátora pri vytváraní účinných prekladateľských zručností a návykov. Zložitosť prechodu od teórie k praxi pritom spočíva v tom, že objektívne zameraná teoretická príprava sa súbežne rozširuje do relatívne otvoreného, často nedefinitívneho procesného hľadania adekvátnych prekladateľských postupov a riešení. To prirodzene predpokladá aktívne zapojenie subjektu, individuálnu schopnosť študentov, ktorí v otvorenom dialógu a spolupráci s vyučujúcim racionálne i intuitívne pristupujú k textom originálu a prekladu. Ak je totiž práca prekladateľa na jednej strane podmienená racionálne, na strane druhej jestvuje potreba ísť za hranice vecného alebo teoretického vzdelávania, a to v ustavičnej konfrontácii s individuálnou a kolektívnou rečovou skúsenosťou. Je zrejmé, že pri rozbere literatúry, ktorá sa svojou povahou najviac približuje k výrazovej zásobárni dorozumievacieho jazyka, žiada sa venovať zvýšenú pozornosť práve subjektívnym činiteľom ľudského prehovoru. Od toho okamihu sa získané poznatky normatívneho rázu napájajú na rozmanité zdroje literárnej tvorby vnímanej synchronne i diachronne vo vzťahu k dejinám literatúry. Tým chcem naznačiť, že vlastný obsah disciplíny umelecký preklad sa nedá chápať oddelene, bez ohľadu na široké pole problémových okruhov súvisiacich s ďalšími integrujúcimi zložkami danej disciplíny.

Treba zdôrazniť, že proces osvojovania všeobecných zákonitostí literárneho diela spolu s rešpektovaním jeho špecifickosti vedie k zásadnému prehodnoteniu Ďurišinových princípov literárnej komparistiky. Spolu so základnou požiadavkou zohľadňovať pri danom pohľade určujúce postavenie prijímajúcej literatúry totiž zdôrazňuje nutnosť viac-menej celistvého poznávania prijímaného javu. Niet pochyb o tom, že na takomto pozadí prináša vývin modernej európskej a svetovej literatúry od jej začiatkov rozmanitú sumu objavných impulzov alebo poznatkov. Ak bol Ďurišinovský model orientovaný prevažne na všeobecnú podstatu vnútroliterárnych aspektov vývinu a na tomto základe nastoľoval vzťah národná literatúra/svetová literatúra, črtajúce sa východisko prehĺbenejšieho medziliterárneho výskumu prirodzene vyžaduje pootočenie zorných uhlov. Pravdaže, na tejto zmene sa výraznou mierou podieľa súčasná literatúra, či už ide o prejavy postsymbolistického, postavantgard-

ného, moderného alebo postmoderného obdobia. Vďaka novým obzorom, ktoré otvára jej aktuálny vývin, vyznačujúci sa v nejednom prípade znakmi univerzálnosti, multikultúrnej symbiózy, presahu regionálnej alebo národnej determinovanosti, je možné Ďurišinovský pojem svetová literatúra preniesť na rôznorodé teritórium otázok súvisiacich nielen s národnou povahou literatúry. Tento jav, dodajme, naplno charakterizuje jeho osobité individuálne, často univerzálne zacielenie. To podstatnou mierou zasahuje aj do vlastnej náplne umeleckého prekladu, ktorý v súlade s celou doterajšou slovenskou tradíciou, založenou na súhre teórie a empirie, má možnosť v súčasnosti slobodnejšie čerpať z dejín európskej a svetovej literatúry. Umelecký preklad, v ktorom má ústrojnú zastúpenie neohraničená zmes literárno-umeleckých, kritických alebo historických kritérií a postupov, dáva na to podľa môjho názoru práve na Slovensku všetky predpoklady.

V zhode so španielskym komparatistom Claudiom Guillénom, ktorý svojím kritickým pohľadom na súčasnú situáciu v oblasti porovnávacej literatúry deklaroval návrat k jej pôvodným, dosiaľ nevyčerpaným koreňom, si myslím, že ešte vždy ide o živý organizmus medzikultúrneho dialógu, v ktorom má literatúra i do budúcnosti nenahraditeľné ľudské poslanie a význam.

Predložená práca zapadá do individuálneho grantového projektu autora *Recepcia románskych literatúr na Slovensku* (ŤSvL SAV, 014/2009 – 12/2011 č. p. 2/0201/09).

POZNÁMKY

- ¹ *La Grande Encyclopédie*. Paris: Librairie Larousse, 1974, vol. 35, s. 7199–7200.
- ² PAGEAUX, D.-H.: *La littérature générale et comparée*. Paris: Armand Colin, 1994, s. 7– 8.
- ³ SUÁREZ LEÓN, C.: *José Martí y Víctor Hugo en el fiel de las modernidades*. La Habana: ed. José Martí, Centro de investigación y desarrollo de la Cultura cubana Juan Marinello, 1997. Suárezová Leónová získala za toto dielo Cenu za výskumy v roku 1996, ktorú každoročne udeľuje kubánske Ministerstvo kultúry. Pracuje v havanskom Centre Martího výskumov. Je zároveň esejistkou, poetkou, prekladateľkou z francúzštiny a editorkou Revista de la Biblioteca Nacional José Martí.
- ⁴ MARKIEWICZ, H.: Esfera y división de los estudios literarios comparativos. In: *Textos y contextos*, t. 2, La Habana: ed. Arte y Literatura, 1989, s. 393–411. In: SUÁREZ LEÓN, C.: Cit. d., s. 17.
- ⁵ ĎURIŠIN, D.: Bosquejos de los puntos de partida fundamentales del estudio comparativo de la literatura. La Habana: Ed. Arte y Literatura, 1989. In: *Textos y contextos*, s.413–435. In: SUÁREZ LEÓN, C.: Cit. d., s. 17.
- ⁶ SUÁREZ LEÓN, C.: Cit. d., s. 7.
- ⁷ Tamže, s. 223–231.
- ⁸ ZAJAC, P.: Teoretické iniciatívy v slovenskej literárnej vede dvadsiateho storočia. In: *Slovak Review of World Literature Research*, roč. 17, 2008, špeciálne číslo, s. 100. Zajac vo svojom príspevku analyzuje vývin slovenského štrukturalizmu od konca tridsiatych rokov 20. storočia. Jeho scientisticke zameralenie sleduje v spojitosti s umeleckou avantgardou, interdisciplinárnosťou a ich začlenením do medzinárodného kontextu.
- ⁹ ĎURIŠIN, D.: *Teória literárnej komparatistiky*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, ed. Studia Litteraria, zv. 5, 1975. s. 20. Širokému okruhu otázok literárnej komparatistiky, ktorých riešenie v ďalšej fáze vyúsťilo do výskumu medziliterárnych spoločností, sa v tom období Ďurišin venoval už v diele *Problémy literárnej komparatistiky* (Bratislava: VSAV, 1967).
- ¹⁰ Tamže, s. 41–52.
- ¹¹ Princípy historickej poetiky M. Bakoš prakticky uplatnil už koncom tridsiatych rokov minulého storočia v knihe *Vývin slovenského verša od školy Štúrovej* (Martin: 1.zv. Knižnice vedeckej syntézy. Literárnohistorický odbor Matice slovenskej, 1939). Neskôr vyšla kniha v dvoch prepracovaných a doplnených podobách (tamže, 1949 ; Bratislava: VSAV 1966). Koncom šesťdesiatych rokov M. Ba-

- koš uvrejnili teoretickú príručku *Literárna história a historická poetika* (Bratislava: Ústav svetovej literatúry a jazykov SAV, 1969).
- ¹² GUILLÉN, C.: *Entre lo uno y lo diverso. Introducción a la Literatura Comparada (Ayer y hoy)*. Barcelona: ed. Marginales Tusquets, 2005. Claudio Guillén (1924–2007) – po štúdiách vo Francúzsku, v USA a Kanade pôsobil ako univerzitný profesor v rozličných severoamerických mestách (Princeton, San Diego, Harvard). Po návrate do Španielska roku 1982 bol univerzitným profesorom na Universidad Autónoma a Universidad de Pompeu Fabra v Barcelone. Absolvoval niekoľko prednáškových pobytov v cudzine, predovšetkým v Nemecku, Taliansku a v Brazílii. S hlavným zameraním na výskumy v oblasti porovnávacej literatúry španielskeho jazyka je autorom početných kníh a štúdií. Za knihu *Múltiples moradas* (Mnohoraké miesta pobytov, ed. Marginales 170), bol odmenený Národnou cenou za eseje. Od roku 2003 je členom Španielskej kráľovskej akadémie.
- ¹³ Porov. HURTADO ALBIR, A.: *Enseñar a traducir*. Madrid: Edelsa, metodología en la formación de traductores e intérpretes, 2003, s. 8–16.
- ¹⁴ GUILLÉN, C.: Cit. d., s. 11–24.
- ¹⁵ Štruktúrnemu a semiotickému aspektu literárneho textu sa od polovice sedemdesiatych rokov 20. storočia venoval nitriansky Kabinet literárnej komunikácie.
- ¹⁶ COHEN, J.: *Structure du langage poétique*. Paris: Flammarion, 1970.
- ¹⁷ Tamže, s. 12.
- ¹⁸ Na jedinečný ľudský a kultúrny zástoj J. Martího, jeho permanentný záujem o adresáta výpovede, výstižne upozornila Viera Dubcová: „Martímu... patrí uznanie i za to, že sprístupňoval svojim krajanom hodnoty iných kultúr, ktoré netriedil podľa politickej dogmy, ale podľa toho, či by mohli byť aktuálne pre občana a obyvateľa španielskej Ameriky, ktorý si musel dobudovať svoju koncepciu sveta a života.“ Porov. DUBCOVÁ V.: *Medzi prekladom vedou a poéziou*. Bratislava: vyd. Peter Mačura – PEEM, 2008, s. 73. S týmto vedomím a patričným emocionálnym zaujatím Dubcová analyzuje aj slovenský preklad Martího veršov od Milana Rúfusa.
- ¹⁹ PAZ, O.: *Sombras de obras*. Barcelona: ed. Art y Literatura, Seix Barral, 1983, s. 33.
- ²⁰ Pozri napr. FELIX, J.: Pohľad na Rostandovho „Cyrana“ v slovenskom rúchu. In: *Cesty k veľkým*. Bratislava: SVKL, 1987, s. 377–391.
- ²¹ V súvislosti so slovenskou kultúrnou tradíciou vyvierajúcou z kresťanských symbolických princípov som vítaný podnet objavil v umeleckej tvorbe francúzskeho neosymbolistu Paula Claudela. Porov. FRANEK, L.: *Štýl prekladu. Vývinovo-teoretická a kritická analýza slovenských prekladov Paula Claudela*. Bratislava: VEDA, Ústav svetovej literatúry SAV, 1997 (v knihe obsiahnuté výskumy som završil už roku 1975). Vzhľadom na pomerne vysoký počet slovenských prekladov z Claudelovej poézie (E. Boleslav Lukáč, J. Haranta, P. Gašparovič Hlbina, K. Strmeň) som sa v nej usiloval postihnúť charakter výrazovo-tematických a štylistických posunov, ku ktorým v minulosti dochádzalo v dôsledku odlišného vývinu francúzskej a slovenskej literatúry. Z metodického hľadiska som pokladal za potrebné výskum rozdeliť na dve časti: v prvej sa sústreďujem na štruktúrno-jazykovú stránku originálu a prekladu. Pre odhalenie typologických osobitostí som podnetne využil Bakošov model historickej poetiky pri vývinovom sledovaní zmien slovenského verša. Špecifickosť prístupu spočívala v tom, že som pri ňom aplikoval kriticko-hodnotiace stanovisko, predovšetkým vo vzťahu k rytmickým vlastnostiam originálu. K tomu som pripojil širšie zvukovo-významové hľadisko uplatnené podľa vzoru štruktúrnej poetiky Jeana Cohena. V druhej časti zameranej na symboliku básnického textu sa zaoberám jeho ideovo-tematickými zložkami, ako i posunom vyvolaným prevažne nepripravenosťou alebo nemožnosťou v minulosti na Slovensku integrálne vstrebať alebo pochopiť claudelovské impulzy.
- ²² Zo spojenia uvedených disciplín vychádzam pri rozbere a preklade literárnych textov zo španielčiny na Katedre romanistiky Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Ako o tom svedčí nadnárodný rozmer Claudelovej poetiky, rovnako viacrozmerný interdisciplinárny prístup sa otvára aj v oblasti modernej španielskej a hispanoamerickej literatúry (poetika magického alebo fantastického realizmu založená na multikultúrnosti literárnych prejavov). Táto tematika, ako som sa mohol presvedčiť, je študentom aj bytostne blízka, čo potvrdzuje celý rad diplomových prác z modernej hispanoamerickej literatúry. Je dôkladné osvojenie dáva akiste predpoklady, aby v tomto rámci našiel v budúcnosti výraznejšie uplatnenie štylistický rozbor slovenských prekladov z románskych literatúr a ich pôsobenia na slovenskú literatúru a kultúru.

COMPARATIVE LITERATURE AND ARTISTIC TRANSLATION

**Comparative Literature. Interdisciplinarity. Polymorphism of Literature.
Formal and Structural Method. Semiotics. Translation Criticism.
Interdisciplinarity in the Pedagogical Process.**

In the beginning of the paper Franek characterizes the fundamental features of comparative literature since its formation. He understands the discipline as a complex interdisciplinary area of cognition, whose uniqueness stems from the affiliation to systematism as well as from the instability of criteria, of terminology and valid norms. In order to provide an example of a multilateral approach, the author summarizes the research by the Cuban scholar C. Suárez León about the influence of V. Hugo on J. Martí's ideo-aesthetic concept of universality. Franek emphasizes the bond between Martí and the Hispanic American continent, which is also reflected in Martí's thoughts about his own translations of Hugo's work.

In the next part of the paper Franek focuses on the theoretical heritage of Slovak comparative literary studies (D. Ďurišin) and of historical poetics (M. Bakoš). In Slovakia the work of M. Bakoš is considered the first important step towards interdisciplinarity. The author simultaneously draws the attention to the violent interruption of the intraliterary research in the development of national literatures at the beginning of the 1970s. Franek, familiar with Ďurišin's theory, deepens and broadens Ďurišin's comparative approach in his own interliterary analysis of Slovak translations from French poetry (as in his book *The Style of Translation*). Besides M. Bakoš's formal method, Franek finds inspiration in the structural poetics of J. Cohen, which is enriched by the phonosemantic point of view. The author demonstrates the fruitful use of semiotics in comparative research on the example of the polysemy of Romanian languages. Franek sees the solution for the bilateral monitoring of the interliterary process in the exceeding of the formalistic attention to the reality of one language and one literature. He leans on the significant role of Slovak criticism of artistic translation (J. Felix), which has developed in Slovakia more than in Western countries. On this basis, Franek reevaluates Ďurišin's unequal relationship between the received and the receiving literary context. In concordance with the ideas of the Spanish comparatist C. Guillén in his book *Entre lo uno y lo diverso* (Between the One and the Diverse), Franek accentuates the need for a critical-analytical approach to literary texts, and especially so in connection with the translated literature. As far as the pedagogical purposes are concerned, Franek, with the emphasis on students' own creativity, argues for the interconnectedness of theory and practice and for the complex effect of the discipline (literary history, stylistics, literary translation) in the teaching process. The developments in modern and postmodern literature have been increasingly influencing this interdisciplinary method by multicultural symbiosis. Thanks to this, concludes Franek, the comparative literature does not lose its original human dimension and importance even today.

*Doc. PhDr. Ladislav Franek, CSc.
Ústav svetovej literatúry SAV
Konventná 13
813 64 Bratislava*

*Katedra romanistiky FF
Univerzita Konštantína Filozofa
Hodžova 1
949 74 Nitra*